

Kerestem V. Emesét, a dramaturgot, hogy végre most már valljon színt: mi lesz a *Faustusommal*. Nem sikerült vele találkoznom. Hónapokkal ezelőtt ugyanis beküldtem a színházba a lassan már könyv alakban is megjelenő verses drámámat, a *Faustus Prágában*, s képtelenek rá válaszolni. Apropos: Faustus! Azt nem sikerült kinyomoznom, hogy a Szerb Antal–Umberto Eco virtuális vetélkedésben ki profitált kiből, de az biztos, hogy kutakodásom közben én lettem a nevető harmadik: drámámban bőségesen merítettem a *Pendragon legendából* s *A Foucault-ingából* is. Korunk ezotériamániájától én sem maradtam mentes.

GÖMÖRI GYÖRGY

Ügyeim Gombrowicz-csal

Igen, a cím szándékos: Eörsi István írt majd húsz éve egy könyvet, aminek az *Időm Gombrowiczcsal* címet adta. Ebben a könyvben sokkal több szó esett magáról az öntudatos és kissé megalomániás magyar szerzőről, mint Witold úrról, ezért adtam annakidején az *Élet és Irodalomban*¹ egy kissé gúnyos címet a könyvvel foglalkozó recenziómnak. De most nem csak arról az élményről szeretnék beszámolni, amit bennem Witold Gombrowicz műveinek olvasása keltett, hanem még néhány egyéb dologról: kapcsolatokról Gombrowicz-csal, valamint kísérleteimről, hogy ezt a rendkívül eredeti író két nyelven és több országban népszerűsítsem. Más szóval: Gombrowicz talán megér egy ilyen eklektikusan összegező tanulmányt.

Hol is kezdjem: alighanem 1957–58-ban. Mint a magyar forradalom leverése után Angliába vándorolt ifjúnak, nekem megadatott az a rendkívüli szerencse, hogy szinte megszakítás nélkül folytathattam hazai tanulmányaimat. Negyedéves lengyel-magyar szakos bölcsészként hagytam el az országot és 1957 őszén felvettem az oxfordi egyetemre ösztöndíjas kutatódiáknak. Bár kutatási témám az 1945 utáni lengyel és magyar költészet volt, különös tekintettel a költők politikai állásfoglalására és a kommunista párt egyeduralmával való szembeszállásra, azért a modern lengyel és magyar próza is érdekelt, s igyekeztem minden új lengyel kiadványt megszerezni. Ebben különös segítségemre volt a Congress for Cultural Freedom nevű szervezet, illetve annak Párizsban dolgozó lengyel embere, Konstanty („Kot”) A. Jeleński. Tőle kaptam meg egymás után Witold Gombrowicznak az emigráns *Instytut Literacki* kiadásában megjelent műveit, s így történhetett, hogy az elsők közé tartoztam, akiknek Nagy-Britanniában 1967-ben már némi fogalmuk volt arról, mekkora író ez az 1939-ben Argentínában rekedt különös „ál-emigráns”. Ekkor, pontosabban 1967 májusában Gombrowicz megkapta a Prix Formentor, egy jelentős nemzetközi irodalmi díjat és a *Times* című lap egész Londonban nem talált embert, aki valamit tudott volna mondani az illetőről. Akkoriban a birminghami egyetem egyik kutatóintézetében dolgoztam, ott hívott fel a *Times*, és legnagyobb meglepetésemre leközöltek tőlem (névvel) a lapban néhány mondatot Gombrowiczról. A lap európai irodalomban kevésbé tájékozott olvasói alig akar-

ták elhinni, hogy létezem, meg is jelent ott pár nap múlva egy levél, hogy biztosan kitalált figuráról van szó, mert micsoda abszurd gondolat az, hogy egy bizonyos „George Gomori” (persze így, pontok nélkül) éppen Birminghamben nyilatkozik a lengyel emigráns Gombrowiczról?

Ettől a kis sikerélménytől annyira felbuzdultam, hogy ambiciózus fiatalemberként írtam egy levelet az akkor már Argentínából Franciaországba költözött Witold Gombrowicznak, megkérve tőle *Ślub* (*Esküvő*, vagy *Menyegző*) című színdarabjának, valamint a *Kultura* című folyóiratban folyamatosan közölt naplójának fordítási jogait. A válasz hamarosan megérkezett, 1967. augusztus ötödiki keltezéssel. Gombrowicz levele elég lakonikus, de ugyanakkor barátságos is volt. Witold úr az alábbiakat írta:

„Tisztelt Uram,

*nagyon örülök, hogy Önben egyszerre találtam olvasóra, kritikusra és fordítóra. Nagyon szívesen adok Önnek felbatalmazást a Ślub és a Napló magyar nyelvre fordítására 1967. szeptember elsejétől kezdődően két évre.*²

Ami a szerzői jogokat illeti, amelyekről írt levelében, azokról elvből senkinek sem mondok le. Viszont amennyiben a Ślub-ot játszanák magyarul, illetve a Napló megjelenne nyomtatásban, akkor az az Ön fordításában fog megjelenni, mint arra felbatalmazott fordítónak.

Még egyszer nagyon köszönöm kedves szavait, sok üdvözlettel,

Witold Gombrowicz

U.i. Persze a jelenlegi helyzetben nem tudom meggátolni, hogy valaki más Magyarországon ne készítsen fordítást – ezért nem vállalom felelősséget.”³

Gombrowicz utóirata nem csak az emigrációban élő szerző optimizmusára, de bizonyos naivitására is fényt vet. Igaz ugyan, hogy rajtam kívül Gombrowicznak Magyarországon is voltak olvasói és hívei, olyanok, mint a lengyel irodalom kiváló tudós fordítója, Kerényi Grácia, de 1967-ben és még utána hosszú évekig szó sem lehetett arról, hogy egy emigráns lengyel szerző műveit kiadják. Egyik színdarabját, az *Operettet* ugyan 1977-ben bemutatta a Vígszínház, de olyan rendezésben, ami elhalványította ennek a szellemes történelemparódiának kommunista-ellenes mondanóját, túlerősítve a darab antifasiszta és ifjúságimádó vonalát. Ebből az előadásból a legtöbb nézőben leginkább alighanem Albertynka alakja maradt meg, aki a darab végén anyaszült meztelenül „feltámad” – ezt a szerepet a bájos Peremartoni Krisztina játszotta, úgy tetszik, kivételes sikerrel.

Ami engem illet, a több kötetes *Napló* túl nagy falatnak bizonyult, a Gombrowiczról megszerzett engedély ellenére csak egy kicsi, bár frappáns részét fordítottam le magyarra: ez a Párizsról és Berlinről írt fejezet volt, amit az újvidéki *Híd* közölt 1971 márciusi számában. Itt meg kell állnom egy pillanatra, hogy méltassam a rendszerváltás előtti *Híd* rendkívüli szerepét a modern lengyel és általában a modern európai irodalom magyar nyelvű népszerűsítésében. Szerkesztői, Major Nándor, Pap József, majd Ács Károly örömmel vállalták fel ezt a feladatot, így fordíthattam ennek a Magyarországra kevés, de az emigráns sajtónál mégis sokkal több példányban legálisan bejutó folyóiratnak T.S. Eliot-ot csakúgy, mint Zamjatyint, Borisz Paszternákot csakúgy, mint Leszek Kołakowskit. Gombrowicz természetesen illett ebbe a mezőnybe, sőt amikor darabjait elkezdték játszani Lengyelor-

számban, majd Jugoszláviában, felkeltette a fiatalok figyelmét. Így történhetett, hogy egyszer, amikor Újvidéken jártam, alighanem 1974-ben, Tolnai Ottó, aki akkor már társaival megindította a *Hídnál* merészebb szövegeket is közlő *Új symposium*, kávézás közben hozzám fordult: „Nem fordítaná le a lapnak Gombrowicz Esküvőjét? Nagyon örülnénk, ha tudnánk közölni őt magyarul is”.

Azonnal kötélnek álltam, csak idő kellett a fordításhoz. Ezt 1974 őszén teremtettem meg magamnak, amikor Bécsben töltöttem egy hosszabb egyetemi szabadságot (egy trimeszternyi „sabbatical”-t) osztrák feleségemmel és két kislánnyal. Még abban az évben elkészült fordításom, amit aztán 1975/szeptemberi, 125. számában (azt hiszem *Menyegző* címmel) közölt az *Új symposium*. Ez volt Gombrowicz első magyarra fordított színdarabja két évvel később az *Operettet* egy általam nem ismert hazai fordító ültette át.

De mivel a cambridgei egyetemen ekkortájt már modern lengyel irodalmi kurzust is tudtam indítani, s ebben kiemelt hely jutott Witold Gombrowicznak, előadásaim szövegéből szerkesztettem egy tanulmányt, ami meg is jelent *The antinomies of Gombrowicz* címen a *Modern Language Review* című folyóiratban (January, 1978), majd évekkel később közöltem *Magnetic Poles* című könyvemben⁴ is, ami a modern lengyel irodalom számomra legérdekesebb alakjaival foglalkozott. Ennek a maga nemében úttörő jellegű tanulmánynak legfontosabb tézise az volt, hogy Gombrowicz szinte mindegyik színdarabja és regénye egy-egy testrész, illetve annak működése körül forog, a *Ferdydurke* egyik fejezetében ez a *gęba*, vagyis a pofa, a másikon a *łydka*, a női láb, míg az *Operett* „forradalmi” felfedezése az, hogy az urak lába ugyanolyan, mint a szolgáké. A *Ślub* főszereplője pedig a Herceg ujsza, amivel megéri („megszentségteleníti”) a Királyt.

Miközben Gombrowiczot mint színdarabok íróját méltattam, nem feledkeztem meg a novellistáról sem: a *Híd* 1978. szeptemberi számában rövid esszében írtam Witold úr elbeszéléseiről, s egy *Ünnepi vacsora* című, kései, kicsit bizarr novelláját le is fordítottam az írásaimat mindig szívesen közlő folyóiratnak. Arra már nem tudtam elszánni magam, hogy egy regényének nekivágjak, különben is hallottam, hogy Kerényi Grácia már dolgozik Gombrowicz első és lengyel földön legnépszerűbb, roppant mulatságos regényének, a *Ferdydurke*-nek magyar fordításán. 1980. február 26-i levelében Grácia ezt írja nekem Angliába: „*el vagyok merülve a Ferdydurke fordításában nyakig*”. Be is fejezte hamarosan, így hát amikor a *Nagyvilág*ban alkalom nyílt Gombrowicz bemutatására, a lap ott már egy részletet közölt ebből a fordításból.

Mivel a hetvenes években félig már „persona grata” lettem Magyarországon, sűrűn írtam és fordítottam a *Nagyvilágnak*. Így hát 1978-ban felvettem Kiss Gy. Csabának, aki a lengyel rovatot szerkesztette, hogy kellene a lapban egy Gombrowicz-bemutatót csinálni, hiszen Lengyelországban már évek óta játsszák darabjait (bár összes műveit még mindig nem adják ki). Következő évben megírtam azt a rövid esszét Gombrowiczról, amit aztán a *Nagyvilág* egyik 1980. évi számában közölt is, Kerényi Grácia már említett *Ferdydurke*-betétjével együtt. Számos magyar író persze már korábban hallott Gombrowiczról, akit németül vagy franciául olvastak, Nadas és Esterházy is nagyra tartották a szerzőt, de a külföldi irodalom iránt érdeklődő magyar átlagolvasónak ez volt az első bepillantás Witold úr univerzumába.

De még az 1980-as *Nagyvilág*-blokk előtt történt valami, amit akkoriban nem akartam nyilvánosságra hozni, de ami az igazat megvallva eléggé felbosszantott. Még 1978 végén, Budapesten valaki jelentette, hogy Kaposvárt készülnek az *Esküvő* bemutatójára, de úgy tudja, a darabot nem én, hanem valaki más fordította. Írtam a kaposvári színháznak, megemlítve, hogy ennek a darabnak a magyar fordítására engedélyem van magától a szerzőtől, illetve Párizsban élő özvegyétől, s hogy kértek-e ők engedélyt az újabb fordításra, amit a hír szerint Spiró György készített el. Erre a levélre a kaposvári színház akkori dramaturgja, Eörsi István válaszolt egy udvarias, de lényegében elutasító levélben.

Sejtettem, hogy Eörsi (akivel már évekkorábban voltak nézeteltéréseim) ismerte az *Új symposion*-ban közölt fordításomat, de nem tudtam, milyen kifogása volt ellene. Leveléből kitűnik, hogy nem tetszett neki, hogy a lengyel szereplőket „honosítottam”, vagyis magyar névvel láttam el, továbbá, hogy bár a darab köznap-i beszédének visszaadása „kiválóan” sikerült, a szófacsarásos mondatok megoldásai kevésbé nyerték el Eörsi tetszését. Ezért, meg aztán mivel Spiró „kéznél volt”, a darab rendezője (Ács János) „a színház vezetőivel egyetértésben” úgy döntött, majd Spiró elvégzi a szövegen „a szükséges simításokat”.

Nem hasonlítottam össze fordításomat Spiró szövegével, tehát nem tudom, mennyit változtatott rajta a kitűnő regény- és színdarabíró. Úgy gondolom, ha csak a neveket kellett volna vissza-lengyelesíteni, illetve néhány helyen belejavítani a szövegbe, a színház nyugodtan felkérhetett volna engem, a Gombrowiczhoz hasonló nyugati emigránst, ezek elvégzésére. De még ha Spiró (aki később azt állította, nem ismerte fordításomat) szövegében jelentősen eltért is az én szövegemtől, a színháznak illetet volna engem megkeresni és valamilyen módon jelezni, hogy itt nem egy „úttörő” jellegű Gombrowicz-fordításról van szó... Mindenesetre Eörsi óvott tőle, hogy a fordítási jogra való hivatkozással leiltassam a már közelgő bemutatót, amire már Kaposváron a színlapokat is kinyomtatták, s ebben persze teljesen igaza volt. Nem tudom, a darabnak sikere volt-e, de azért levontam a konzekvenciákat: a *Nagyvilág*-ban ugyan közölhetek, de magyar színháznak, légyen az kaposvári vagy budapesti, nem kell a munkám. Amiről egy pár évvel későbbi hivatalos ejnye-ejnye jut eszembe, az, hogy amikor az *Élet és Irodalom*-ban megjelent egy lelkes méltatás új verseskötetemről, a Pártközpontból leszóltak a lapnak, hogy „ezek az emigránsok közölni ugyan közölhetnek itt, de ne dicsérjük őket túlságosan”.

Nem vagyok bosszúálló természetű, de amikor Eörsi Pista ezek után kiadott egy könyvet (állítólag) Gombrowiczról, ami nagyrészt a saját ügyeiről és komplexusairól szólt, akkor az *Élet és Irodalom* felkérésére nekiduráltam magam egy olyan kritikának erről a könyvről, amit, ahogy azt szokás mondani, a szerző „nem tesz ki az ablakba”. Eörsi Gombrowiczot németül olvasta, a lengyel irodalomról, mint olyanról, és ebben Gombrowicz helyéről csak halványlila fogalma volt és külön feldühített, mikor ebben a könyvben úgy nyilatkozott a teljes nyugati magyar irodalomról, hogy abból szerinte egyetlen embernek tett jót az emigráció és ez – George Tábori, sikeres angol nyelvű színdarabok Amerikában élő szerzője! Ezt akkora szemtelenségnek (vagy elfogultságnak) tartottam, hogy Witold Gombrowicz ürügyén bizony jól odamondogattam hajdani iskolatársamnak, Pistának.

Végül is Gombrowicz, a magyar írói elit kedvence lassan eljut a szélesebb olvasóközönséghez, ez Pályi András eléggé fel nem becsülhető érdeme, mivel hosszú évek munkájával lefordította a *Napló* első kötetét és úgy tűnik, most folytatja a további kötetek átültetését. Én később még egyszer visszatértem Witold úrhoz, legalább egy tárca erejéig: ez a *Még mindig Gombrowicz* című írás olvasható az *Irodalmi Jelen* által kiadott kis tárcagyűjteményemben.⁵ Úgy gondolom, Gombrowiczot érdemes olvasni azoknak, akik azt hiszik, hogy Magyarország a világ közepe és a magyar a nagyvilág letehetősebb népe, kackiás, magukat illető, ám szűk látókörű politikusaikról nem is beszélve, de érdemes olvasni azoknak is, akik csak jó szövegeket várnak egy olyan *outsidentől*, aki egyszerre elszegényedett lengyel nemes úr és a strukturalizmus zászlóvivője, s akit ma már a huszadik század második felének legnagyobb európai írói között tartanak számon az Atlanti Óceán mindkét oldalán.

JEGYZETEK

1. *Élet és Irodalom*, 1995. március 3.
2. Gombrowicz 1969-ben hunyt el. Halála után a jogokat özvegyével, Rita Gombrowicz-cal írásban meghosszabbítottam.
3. Ez a levél, rövid kommentárommal lengyelül már megjelent az *Odra* című folyóirat valamelyik 2011. évi számában.
4. *Polish Cultural Foundation*, London, 2000.
5. *Lapszéli jegyzetek Londonból*, Irodalmi Jelen, Arad, 2010.

